

પમરાટ

1 મે, 2017 વર્ષ:1 અંક:1

તંત્રી

ડૉ. ધીમંત પુરોહિત

સંપાદક

ડૉ. અશોક ચાવડા

અનુક્રમ

1. સંપાદકીય
2. ઘર / પ્રવીણ પંડ્યા
3. ગઝલ / ચંદ્રેશ મકવાણા 'નારાજ'
4. ગીત / ચંદ્રેશ મકવાણા 'નારાજ'
5. આસ્વાદ / મકરંદ મુસળે

સંપાદકીય

સામયિક મારો શૈશવપ્રેમ છે. મ્યુનિસિપલ શાળામાં ભણતો હતો ત્યારે પણ નોટબુકમાં સેન્ટર પીનવાળાં ચાર પાનાં અલગ કરીને એનાં કોઈ પણ નામકરણ વિના ચોપાનિયું બનાવતો. ખાનગી શાળામાં ચોપાનિયાંનો શોખ નોટિસબોર્ડ સુધી ગયો અને સી. યુ. શાહ કોમર્સ કોલેજમાં ભીંતપત્ર સુધી વિસ્તર્યો. કોમર્સના આ શોખને એચ.કે. આર્ટ્સ કોલેજમાં 'પમરાટ' હસ્તલિખિત સામયિક થકી પાંખો મળી. માસ્ટર ઇન ડેવલપમેન્ટ કોમ્યુનિકેશનના અનુસ્નાતકના અભ્યાસ દરમિયાન તો પત્રકારત્વ જ ભણ્યો. પહેલી વાર 2002માં સમભાવ દૈનિકમાં 'સેતુ' પૂર્તિનું સંપાદન ડૉ. ચિનુ મોદી સાથે સહસંપાદક તરીકે કર્યું. ત્યાર બાદ ડૉ. ધીરુ પરીખ સાથે 2003માં 'કવિલોક' અને 2004માં 'કુમાર'માં સહસંપાદક તરીકે કામ કર્યું. 2007માં પ્રબોધ જોશી સાથે 'ઉદ્દેશ'માં સહસંપાદક તરીકે કાર્યરત રહ્યો. 2008માં અન્ય વ્યવસાયમાં જોડાઈ જતાં સંપાદનપ્રવૃત્તિથી અલિપ્ત થવાયું.

સંપાદનકાર્ય વાસ્તવમાં કુનેહ અને ધીરજ માંગતી પ્રવૃત્તિ છે. સાહિત્યને ઉપકારક થવાની વૃત્તિ વિનાનું સંપાદન એક કુરિયરસેવાથી વિશેષ કશું નથી. સાંપ્રત સમયમાં અનેક સામયિકો અસાહિત્યિક પ્રકાશનસામગ્રીથી ઉભરાતાં જોવાં મળે છે, પરિણામે સાહિત્યકાર જ નહીં ભાવક પણ સાહિત્યથી સૂગ ધરાવતા થયા છે. આવામાં ડૉ. ધીમંત પુરોહિત સાથે એક વાર ગોષ્ઠિ થાય છે અને અમને એક સારાં સામયિકને ભાવકો માટે શરૂ કરવાનો વિચાર આવે છે. 'પમરાટ'થી શરૂ થયેલી સફરને 'પમરાટ' સાથે જ સાંકળવાના વિચારથી આ સામયિક આપ સહુ સમક્ષ મૂકીએ છીએ. પહેલાંનું 'પમરાટ' હસ્તલિખિત હતું અને આ 'પમરાટ' ઓનલાઇન છે. આમ, બંને 'પમરાટ' વિશિષ્ટ છે.

દર સોમવારે અમે આપની સમક્ષ સાહિત્યને વિવિધ સ્વરૂપે મૂકી આપીશું. અલબત્ત, આ સામયિકનો ધ્યેય શિષ્ટ સાહિત્યનો જ રહેશે એની ના નહીં, તેમ છતાં સમયાંતરે સમયોચિત વિવિધ વાંચનસામગ્રી અહીંયાં પીરસાતી રહેશે અને સાથેસાથે નવીન કલમો પોરસાતી રહેશે. પ્રથમ અંક ગુજરાત સ્થાપના દિન નિમિત્તે જ મૂકવાનો વિચાર સવારે આવ્યો જ અને એટલે જ પ્રથમ અંકમાં વાંચનસામગ્રી પ્રમાણમાં ઓછી છે. આગામી અંકથી આ મર્યાદા નહીં રહે એની ખાતરી સાથે જય જય ગરવી ગુજરાત.

- ડૉ. અશોક યાવડા

ઘર / પ્રવીણ પંડ્યા

ઘર તો જ્યાં હતું ત્યાં જ છે
પણ એનું સરનામું બદલાઈ રહ્યું છે.
કાલ સુધી એ મંદિર સામે હતું
અને આજે એ મોલની પાસે છે.
અડોશ-પડોશ પણ ઝડપથી બદલાઈ રહ્યો છે.
કાલ સુધી
પડોશીને ત્યાંથી પણ
આવતી હતી
અવનવી વાનગીની સુગંધ,
અને હવે
ત્યાંથી આવે છે કંકાસભર્યા અવાજો
જેમાંથી ગ્રહણ કરી રહ્યાં છે મારાં બાળકો
હિંસાની ભાષા.

ઘર,
હંમેશાં જે ખુલ્લું જ રહેતું હતું સહુ કોઈ માટે,
પણ હવે મારેય બેલ વગાડવી પડે છે
અને
બોલવું પડે છે: 'બાળુડાં, બાળુડાં, બારણાં ખોલો.'
ઘરનું બારણું ખોલતાં પહેલાં
મારો ટીકરો ખાતરી કરી લે છે
કે આવનાર હું પોતે જ છું
કે મારા વેશમાં બીજો કોઈ!

ઘર ધીમે ધીમે ઓલવાઈ રહ્યું છે
અરીસામાંથી પ્રકટી રહ્યા છે તણખા
પ્રસરી રહ્યા છે ઘરમાં
ચક્રમક ઘસાવાનો અવાજ.

ગયો / ચંદ્રેશ મકવાણા 'નારાજ'

હતી જ એવી ઊંચાઈ કે ચમકીને ચકરાઈ ગયો;
તસું જેટલું માંડ ખસ્યો ત્યાં ટોચેથી ફેંકાઉ ગયો.
રસ્તો પાર કર્યાના અડધા પગલાં પહેલા જાણ થઈ,
મારી અંદરનો માણસ તો રસ્તામાં ખોવાઈ ગયો.
ઝાકળના ટીપાં પર રમતી સવારનું મોં જોઈને,
છાતી કાઢી ફરતો ઓલ્યો સૂરજ પણ શરમાઈ ગયો.
જેમાં રહીને જનમારો જીવ્યાના અમને કોડ હતાં,
એ જ ઓરડો ચણતાં ચણતાં જનમારો ખર્ચાઈ ગયો.
'નારાજ' જરા તો સમજાવો એ જીદે ચઢેલા ચહેરાને,
કાગળ પરથી ભૂંસ્યો'તો એ આંખોમાં અંકાઈ ગયો.

ગયો / ચંદ્રેશ મકવાણા 'નારાજ'

મારી આંખે ખોબે ખોબે ઉભરાતાં આંસુની શાખે
મંદ મંદ મુસકાતા કોમળ ફૂલ અને કુવ્વારા વચ્ચે
તને કદી મેં યાહી'તી એ વાત મને બહુ યાદ નથી

કાલ કદી ઝરણાંના જળમાં, રોપેલા તરણાંનાં તળમાં
કાલ કદી વીજળીની માફક માણેલી ઝળહળતી પળમાં
ફળિયું, ઘર-ખેતર ને રસ્તા સીમ અને શેઢાની શાખે
સંધ્યા ટાણે રંગ બદલતા તેજ અને અંધારા વચ્ચે
તને કદી મેં યાહી'તી એ વાત મને બહુ યાદ નથી

કાલ કદી ઘરઘત્તા રમતા, દિવસોને લીંપી આંગણમાં
કાલ કદી ઝળહળ જોબનની ઘડીઓને વીંઝી ગોફળમાં
આપણ બે એ ફાંટ ભરીને વાઢેલા વગડાની શાખે
પાંપણમાં પોઢેલા પેલા મુઠ્ઠીભર મૂંઝારા વચ્ચે
તને કદી મેં યાહી'તી એ વાત મને બહુ યાદ નથી

આસ્વાદ: મનહરના 'જાદવા'નું જાગવું / મકરંદ મુસળે

'યાદવ' પરથી 'જાદવ' અને 'જાદવ' પરથી 'જાદવા' સુધીની શબ્દ-સફર દરમિયાન, ધીરે ધીરે શબ્દમાં મીઠાશ ભળતી ગઈ અને એ સંબોધન ક્યારે એકવચનીયું થઈને જીભ પર રમતું થઈ ગયું એનો ખ્યાલ ન તો કવિને રહ્યો ન તો કોઈને. 'તમે' નું 'તું' માં રૂપાંતરણ એટલેકે સંબંધની કાયાપલટની ઘટના મારે મન રોમાંચથી ઓછી નથી. નરસિંહ મહેતાએ કૃષ્ણ માટે 'કોઈન' કરેલું 'જાદવા' સંબોધન કાલાંતરે છેક મનહર મોદી સુધી લંબાય છે. 'જાગ ને જાદવા'માં 'ને' ની હાજરીએ કમાલ કરી છે. આ પ્રકારના રદીફની પુનરોક્તિમાં કયું ભાવવિશ્વ છે? વિનંતી છે? આગ્રહ છે? હાકલ છે? સાદ છે? ઉશ્કેરણી છે? કે પછી આ બધાનો મિશ્ર ધ્વનિ છે?

તેજને તાગવા જાગને જાદવા

આભને માપવા જાગને જાદવા

શેષશૈયા પર સ્વસ્થ ચિત્તે આડે પડખે થયેલા 'જાદવા'ની વિષ્ણુરૂપી બાહ્ય અનુભૂતિની વાત છે, કે મનુષ્યમાં સુતેલા પ્રમાદી 'માંહ્યલા-જાદવા'ને ઢંઢોળવાની આંતરિક મથામણની વાત છે? વાચકના મનમાં મત્લાથી જ આવી મુંઝવણ ઉભી કરવામાં કવિશ્રી મનહર મોદી સફળ થાય છે. જાદવાને જગાડ્યા પછી એને સોંપવામાં આવનાર કામ પણ એનાં ગજા પ્રમાણેનાં હોવાં જોઈએ એટલું જ્ઞાન અને ભાન કવિને છે જ. સમસ્ત સૃષ્ટિ જેનાથી પ્રકાશિત છે એવા તેજનો તાગ મેળવવા અને એ અમાપ તેજને વિસ્તરવા મોકળાશ આપનાર બ્રહ્માંડનું કદ માપવા જેવાં કામો પડ્યાં છે ત્યારે આટલી નિરાંત પરવડે નહીં એટલી સ્પષ્ટતા કરી કવિ કામોની યાદી લંબાવે છે. મત્લાથી જ આ ગઝલના આવનારા શેરોમાં, કવિ આપણને આંતર અને બાહ્ય બંને વિશ્વો પર એક સાથે સવારી કરાવશે એવો સંકેત મળ્યા વગર રહેતો નથી.

એક પર એક બસ આવતા ને જતા

માર્ગ પર ચાલવા જાગને જાદવા

પ્રત્યેક પગલું તેની આગવી કેડી કંડારતું હોય છે. એ કેડી પરથી પસાર થનાર અન્ય પગલાં એ જ કેડી પર પોતાની છાપ ઉપસાવી બીજી અનેક આગવી પગદંડીઓ કંડાર્યા કરે છે. એટલે કે એક કેડી પર બીજી અનેક સ્વતંત્ર કેડીઓની મનહર કલ્પના ચકિત કરે છે. એવું પણ બને કે પગલાં જૂની

છતાં નિશ્ચિત કેડી પર પોતાની સ્વતંત્ર છાપ છોડી નાના મોટા ફેરફાર સાથે માર્ગ-સંબંધિત નવા આયામોને જોડે. સતત ગતિમાન હોવાનો આ એક ઉપક્રમ છે. આજ કવિની અન્ય ગઝલનો એક શેર ‘મુસાફર થવાનું પ્રલોભન થશે, આ રસ્તાઓ કેવા ચમકદાર છે’ યાદ આવ્યા વગર રહેતો નથી. માર્ગ કે રસ્તા ઉપર ચાલવું-વિહરવું એ ‘કવિ મનહર અને વ્યક્તિ મોદી’ બંનેનો શોખ રહ્યો. પછી એ જીવના જોખમે હોય તો પણ. છેલ્લે દિવસે એ માર્ગ પર ચાલવા જ તો નીકળેલા અને.... ‘ચાલતા રહેવું’ એ મંત્ર આપણને આપતા ગયા. આપણે પણ આગળના શેરના પગલે પગલે આગળ વધીએ.

આંખ તે આંખના દ્રશ્ય તે દ્રશ્યના
ભેદ એ પામવા જાગને જાદવા

‘બિટવિન ધ લાઇન્સ’નો આ કવિ, બાહરી જગત પરથી વાચકની નજરને હટાવી ભીતરી જગતમાં ડોકિયું કરાવવા લગભગ દુરાગ્રહી કહી શકાય એટલો અતિ-આગ્રહી થયો છે. નાશવંત બાહ્ય જગત પર આવરણ ચડાવી, શાશ્વત આંતરમનનું અનાવરણ કરી એક નોખું દ્રશ્ય આપણી સમક્ષ રજૂ કરે છે. એ દ્રશ્ય પર આંખ કેન્દ્રિત કરી એને જોવાની અનોખી દૃષ્ટિ વિકસાવવા માટે આપણા ‘જાદવા’ને જાગવા પ્રેરિત કરે છે. બે દ્રશ્યો વચ્ચેની ખાલી જગ્યામાં લપાઈને બેઠેલા બારીક સત્યોને બિલ્લોરી નજરથી પકડી પાડી એના ભેદને ઉકેલવાનું સામર્થ્ય કેળવવાનું કામ જાગતા હોઈશું તો જ થઈ શકશે. જે દેખાય છે; તે નથી જ અને જે નથી દેખાતું તે શું છે? એની સમજ કેળવવાની તક કવિ આપણને હાથવગી કરી આપે છે. ‘જાગીને જોઉં તો જગત દીસે નહીં’ – એટલે કે બધાથી પરે કંઈક અદભૂત દેખાય - જેવી અવસ્થાએ માંહ્યલાને લઈ જવા કવિ ખોખારો ખાય છે.

શૂન્ય છે, શબ્દ છે, બ્રહ્મ છે, સત્ય છે
ફૂલવા, ફાલવા જાગને જાદવા

શૂન્ય, શબ્દ, બ્રહ્મ, સત્ય - ખરેખર તો આ બધી આપણી જ વિવિધ માનસિક અવસ્થાઓ છે. શૂન્યાવસ્થા એ ખુલ્લાપણાની (openness) અને ખાલીપણાની અવસ્થા છે. એ અવસ્થામાં ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલી સંકુચિતતાને કોઈ સ્થાન નથી. ખુલ્લા મને જ ‘સમગ્ર’ની પ્રતીતિ થાય છે. એ ક્ષણે આપણે કશું જ નથી એવો નિરંકાર ભાવ આપણને શૂન્યની અનુભૂતિ કરાવે છે. શૂન્યની પાત્રતા (potential) હમેશાં વધારે હોય છે. ખાલી વાસણની ગ્રહણ શક્તિ ભરેલા અથવા ઓછા ભરેલા વાસણ કરતા વધારે હોય છે. શબ્દ એ જ્ઞાનાવસ્થાનો મૂળભૂત એકમ છે. જ્ઞાન એ શક્તિ દાતા છે.

બ્રહ્મને પામવું એ શાંતિ અને સ્થૈર્યની ચરમ અવસ્થા છે. વિશાળ ફલકમાં વાત કરીએ તો ગતિમાન બ્રહ્માંડના ચાલતા રાસમાં સ્થિત કે સ્થિર થવું તે અવસ્થા. કવિ જવાહર બક્ષીના કહેવા પ્રમાણે “હું સાવ સ્થિર છું, મારામાં રાસ ચાલે છે” વાળી અવસ્થા. ગતિમાન હોવા છતાં સ્થિરતાનો અનુભવ નરસિંહ મહેતાની જેમ, કોઈ બ્રહ્મને પામે તેને જ થાય. સત્ય એ નિર્ભયતાની અવસ્થા છે. એના મુખે જ સત્ય બિરાજે છે જે નિર્ભય છે. આમ ખુલ્લાપણું, શક્તિ, શાંતિ, સ્થૈર્ય અને નિર્ભયતા જેવા શાશ્વત તત્વોનો વ્યાપ વધવો - વધારવો રહ્યો. એમનો પ્રસાર કંઈ આપમેળે નહીં થાય. ત્યાં સુધી પહોંચવા માટે ‘જાગવું’ એ પ્રથમ ચરણ છે.

ઊંઘ આવે નહીં એમ ઊંઘી જવું
એટલું જાગવા જાગને જાદવા

‘જટિલ’ સાદગી એ મનહર મોદીની અભિવ્યક્તિની વિશેષતા છે. એમની ગઝલમાં અધરા શબ્દો મળવા મુશ્કેલ, પણ સરળ શબ્દો ઉકેલવા સહેલા છે; એવું નથી. એની જ પ્રતીતિ કરાવતો ‘મનહર મોદી બ્રાંડ’ આ શેર વાચકને હલવા દેતો નથી, પણ હલાવી મુકે છે. કવિ તો જાગતો ભલો. બંધ આંખે ભીતરમાં ચાંપતી નજર રાખવાની વાત છે. આડે પડખે થવાની છૂટ પણ ઊંઘવાની નહીં ! એમાંય, ઊંઘ ઘેરી થઈને ‘કુંભકર્ણી’ ન થાય એ જોવાની જવાબદારી કવિ આપણને સોંપે છે. જેમ ટ્રેનમાં સૂતેલી વ્યક્તિ, વચ્ચે વચ્ચે જાગીને પોતાનો સામાન જગ્યા ઉપર છે કે નહીં એ વારે વારે તપાસી લી છે, તેમ આપણી અંદરની માણસાઈ અકબંધ તો છે ને? આપણું આત્મગૌરવ ગુમ તો નથી થયું ને? આપણે જ્યાં પહોંચવાનું છે તે સ્ટેશન (મંઝિલ) છૂટી તો નથી ગયું ને? એનું સતત ધ્યાન રાખવા જાગવું આવશ્યક છે. કેટલું જાગવું? એ કહેવાની હવે જરૂર ખરી? ગણિતનું પ્રમેય ઉકેલતા હોઈએ એમ આ શેર ઉકેલ્યા પછી થોડોક વિરામ લઈએ અને વિરામ લેતાં લેતાં ઉપરનો શેર ફરીથી વાંચીએ..... મજા પડીને?

આપણે આપણું હોય એથી વધું
અન્યને આપવા જાગને જાદવા

આપવું અને આપતા રહેવું એ કુદરતનો સ્વભાવ છે. આપણે પણ એ જ કુદરતના અંશ છીએ. પ્રકૃતિ આપણને શીખવે છે કે આપવાથી કંઈ જ ખૂટતું નથી. પાણી આપ્યા જ કરે તે છતાં નદી ખૂટી પડતી નથી, સતત પ્રકાશ આપ્યા કરે તો પણ સૂર્ય ઝાંખો પડતો નથી. એ જ રીતે આપણે પણ

ઉદાર હોવું રહ્યું. ઉપરના અન્ય શેરો વાચકને જે કક્ષાએ લઈ જાય છે, ત્યાં પહોંચ્યા પછી કોઈ પણ વાચક આવા સામાન્ય ઉપદેશાત્મક શેર આગળ સ્હેજ પણ થોભ્યા વગર આગળ નીકળી જવાનું પસંદ કરશે.

હું નથી જાણતો એમ જાણ્યા પછી
આવવા ને જવા જાગને જાદવા

‘હું નથી જાણતો’ એટલું સમજવા કેટલાય જન્મારા નીકળી જતા હોય છે. ત્રણ શબ્દોનું આ વાક્ય બોલવામાં ભારોભાર હિંમતની જરૂર છે. આંતર-જ્ઞાન લાઘ્યા પછી જ એ હિંમત ખુલે છે. એ જ્ઞાન અને હિંમત બંને મનહર મોદીના પોતમાં સ્વભાવગત વણાયેલા છે. જેમ જેમ બાહ્ય જગત થી ભીતર તરફ ગતિ કરવાનું શરૂ થાય છે તેમ તેમ આપણી રેશમી અજ્ઞાનતાના પહેરણના બખિયા ખુલવા માંડે છે. અહમના ટાંકા તૂટતા જ અંદરથી શુદ્ધ સમજણ બહાર આવે છે. ને તરત ભાન થાય છે કે આપણું સમગ્ર જ્ઞાન કીડીના એક પગ જેટલુંય નથી. એ પ્રામાણિક ભાન થયા પછી નવેસરથી નવી દ્રષ્ટિથી જ્ઞાનપ્રાપ્તિના માર્ગ પર આવજાવ શરૂ થાય છે. આવજાવનું પ્રતીક શ્વાસ છે અને શ્વાસ એ પ્રાણ હોવાનો પુરાવો છે. માટે જ્ઞાન એ સમજણયુક્ત જીવનનો પ્રાણ છે. એવું જીવન સતત ધબકતું રાખવા “જાગ ને જાદવા” એ જ માત્ર ઉપાય.

કવિ મનહર મોદીની ‘ઈશક-એ-હકીકી’ની (ઈશ્વર સાથે સંવાદ સાધતી) આ નિજાનંદી છટા; એ જ ‘મનહરિયત’ છે. બીજાને કેવું લાગશે? બીજાને સમજાશે કે નહિ? – વગેરે બાબતોની પરવા કર્યા વગર ગઝલો લખનાર આ ઓલિયા કવિ મનહર મોદીના નામ વગર ગુજરાતી ગઝલની વાત થઈ શકતી નથી. આવા બેફિકરા-મસ્ત શાયર સાથે બેસીને અનેકવાર મેં ગઝલો સાંભળી-સંભળાવી છે એનો મને ગર્વ છે અને રહેશે.